

תענית אסתר כהכנה להארת פורים | ע"פ שיעור של הרב חננאל אתרוג¹

תענית אסתר חלה ביום י"ג בחודש אדר ערב חג הפורים. ננסה להבין את מהות התענית והמטרה שלשמה נקבעה תענית זו לדורות.

המקור לתענית אסתר

לא ברור כל כך מה המקור לכך שצריך להתענות ביום הזה, באופן פשוט לא מצינו שום מקור בש"ס שמוזכר הביטוי "תענית אסתר". היה אפשר לחשוב שזו תקנת חז"ל לזכר תענית שלושת הימים שהתענו היהודים קודם שניגשה אסתר למלך אחשוורוש. אולם קצת קשה לומר שזו הסיבה כיוון שזה כלל לא היה באותו תאריך, תענית זו של היהודים הייתה בכלל באזור פסח כאשר אסתר תכננה לגשת למלך אחשוורוש על מנת להעביר את רוע הגזירה.

כיוון אחר אפשר למצוא בגמרא במסכת מגילה. הגמ' דנה בשאלה באלו תאריכים בחודש אדר תתכן קריאת המגילה חוץ מיום י"ד וט"ו. לגבי יום י"ג, הגמרא אומרת שאין צורך ללמוד מפסי שאפשר לקרוא בו מגילה משום שהוא "זמן קהילה לכל הוא". אחת השיטות בראשונים² היא שהגמ' הזו היא המקור לתענית אסתר שאנו נוהגים כיום:

"פירש רבינו תם זמן קהילה לכל" הוא שהכל מתאספין לתענית אסתר ובאים בני הכפרים לעיירות לומר סליחות ותחנונים לפי שבו נקהלו לעמוד על נפשם והיו צריכים רחמים. וכן מצינו במשה שעשה תענית כשנלחם בעמלק דכתיב: "ומשה אהרון וחור עלו ראש הגבעה" ודרשינן במסכת תענית: "מכאן לתענית ציבור שצריך שלושה". מכאן נראה לרבינו תם סעד לתענית אסתר שאנו עושין כמו שעשו בימי מרדכי ואסתר כשנקהלו היהודים לעמוד על נפשם ולא מצינו לו סמך בשום מקום אלא בכאן".

אם כן, לפי רבינו תם השורש של תענית אסתר נעוץ בכך שבתקופת מרדכי ואסתר היו שרויים היהודים בתענית ביום י"ג באדר, שבו ארעו הקרבות בין היהודים לשונאיהם. הצום במהלך הקרב אינו המצאה של מרדכי ואסתר. מצינו מקור לזה כבר בתקופת משה רבינו, בזמן מלחמת עמלק.

זמן מלחמה זמן תענית

תקנה זו מעררת תמיהה גדולה. מה ההיגיון בגזרת תענית בזמן מלחמה? שדה הקרב דורש מאמץ פיזי אדיר, כיצד תועיל תענית לנצח במערכה? מדוע כל כך חשוב שדווקא הלוחמים הם אלו שיתענו במהלך הקרב?

¹ נכתב על-ידי תלמידים.

² שיטת רבינו תם מובאת ברא"ש מגילה ב.

מצינו פעם נוספת בתנ"ך שנגזרה תענית בזמן מלחמה. שאול המלך גזר תענית בזמן מלחמה עם פלישתים³. עם ישראל ירא מלהפר את שבועת שאול ואינו מעז לטעום דבר בזמן הלחימה. יונתן בן שאול אשר אינו שמע על גזרתו של אביו טעם בזמן הקרב מיערת דבש שמצא בשטח. לאחר שנודע ליונתן על גזירת אביו אמר: **"עכר אבי את הארץ ראו נא כי אורו עיניי כי טעמתי מעט הדבש הזה"** ואף הנביא מספר על ההשלכות הבעייתיות של הצום על העם: **"ויעף העם מאוד"**. אמנם שאול המלך אינו מתחרט על גזירתו וכאשר נודע לו כי יונתן הוא זה שהפר את השבועה שאול אומר לבנו: **"מות תמות יונתן"**, בסופו של דבר העם פודה את יונתן מיד שאול ומתירים לשאול את שבועתו.

מדוע שאול מייחס חשיבות רבה כל כך להתענות בזמן מלחמה? בפשטות ערכו של הצום הוא על ידי כך שאנו נותנים לליבנו לתקן את מעשינו. הצום הוא כלי עזר לכך שלא נהיה עסוקים בפרטיות שלנו, בתאוה שלנו למלא את כרסנו. אך השאלה עדיין בעינה, כיוון שבזמן לחימה עסקינן ברור שהאכילה איננה פעולה פרטית גרידא, הצורך לנצח בשדה הקרב מקדש את האכילה.

מהי אם כן סברתם של משה, שאול ומרדכי?

זכור את אשר עשה לך עמלק

נסה להבין ע"י התבוננות במהותה של מצוות מחיית עמלק. הרב צבי יהודה זצ"ל בשיחותיו עוסק בעניין הזכירה והשכחה:

"זכור את אשר עשה לך עמלק" הזכירה היא שייכות ודבקות בדבר לעומתה השכחה היא טומאה, היא קשורה לכוחות של טומאה...

לפעמים לפי התנאים והסיבות יש דברים לא נעימים שיש צורך לשכוח ולהתעלם מהם. לפעמים פועלת מין שטחיות עליונה של רצון לשכוח. בחז"ל יש ברורים אם שכחה היא אונס או לא. עכ"פ באופן פשוט שכחה היא צד של חולשה ואף יותר מזה היא צד של ניתוק ופירוד. אדם בריא נמצא במצב של דבקות, של אחריות. כשיש שלימות הדברים נמשכים וקיימים, לא נשכחים, לא נפרדים ולא מנותקים."

יש זכירה שהיא טכנית, המתארת פליטה של כמויות מידע שיש או אין ביניהם קשר. עם זאת, החיוב לזכור את עמלק הינו זיכרון מסוג אחר. מדובר על זכירה במשמעות של שייכות ודבקות בדבר. כלומר, ככל שהדבר יותר משמעותי לי ככה יש פחות סיכוי שאני אשכח אותו. יש זיכרונות כאלה שהשאלה היא לא כמה מהר אתה יכול לפלוט נתונים, אלא כמה אתה יכול להפנים, כמה זה שייך אליך.

³ שמואל א יד, כד

מהעבר השני גם למושג שכחה יש כמה רבדים. יש שכחה שהיא לא תוצאה של פגם בזיכרון אלא סוג של תגובה למציאות. יש חשק לפעמים להדחיק, לדכא, להסתיר במסתרים דברים שאסור לי להשכיח אותם. יש דברים לא נעימים שהנפש בוחרת לפעמים לשכוח אותם. פועלת מין "שטחיות עליונה" של רצון לשכוח. שטחיות זו היא מאוד מתוחכמת, המושג שטחיות מתאר את הרצון לחיות חיים ללא חיבור לשורש הפנימי שלהם.

יש סוג שני של שכחה שהיא לא בריחה, להפך היא נעשית בעוז ובקור רוח. יש מנגנונים טבעיים כאלה כמו שאדם מתעלף. כיוון שקיימת מצוקה של חמצן במוח הגוף דואג שהאדם יפול כדי שהחמצן יגיע הכי מהר למוח. השטחיות העליונה לוקחת את המנגנונים האלה ומשתמשת בהם בצורה לא נכונה. יש שטחיות עליונה של רצון לשכוח. שכחה היא חולשה ובריחה מדבר שאסור לברוח ממנו. שכחה כזו מהווה ניתוק ופירוד, ההפך מהמובן העמוק של "ואתם הדבקים בה' אלוהיכם".

ראשית גויים עמלק

עמלק הוא "ראשית גויים". כל הזרמים והתרבויות אצל הגויים נובעים משורש של אמירה אחת עקרונית: שהעולם הזה יכול לעמוד בלי קשר לאלוקים. הציווי להילחם בעמלק מורה לנו שיש פה עניין סגולי. מצד הבחירה חופשית תתכן מציאות של עמלקים יחידים שיהיה להם משבר ויהיו טובים כמו שחלילה יכול להיות בישראל ההפך. אך זה לא מתחיל מהבחירה של עמלק וישראל, מדובר פה באמת ובעוצמה שגדולה לאין ערוך יותר ממה שבחירה אישית של בן אדם יכולה לשנות את זה. אפשר להשוות את זה לקבלת התורה, כמו שאת התורה קיבלנו בכפיית הר כגיגית מכיוון שזה לא מתחיל מהבחירה שלנו. כמו שהקשר שלנו לתורה אינו מתחיל מההבנות שלנו את הקשר אלא ממקום הרבה יותר עליון – כך גם לצד השני, לעניין "סגולת" עמלק.

כאשר אנחנו שונאים את עמלק אנחנו בעצם מעמידים את הניגוד הכי מהותי לעם ישראל. ככל שיותר נזכור שיש עם כזה שבסגולתו הוא רע, יתחדד לנו יותר שיש עם שבסגולתו הוא טוב גמור. יש פה אמירה שורשית עקרונית שה' מופיע בעם ישראל. כולנו יודעים וזוכרים זאת, אך יש הרבה גורמים שדואגים להשכיח זאת מאיתנו. אנחנו לא מדברים על זיכרון במובן של להגיד את המילים אלא שהאמת תהיה מוטמעת בנו ותהיה אמת חיינו. הדרך היחידה לזכור את זה היא הדבקות באלוקים.

הקשר בין התענית למלחמה בעמלק

כאמור, משה רבינו, שאול המלך ומרדכי היהודי מטילים תענית על הציבור בזמן המלחמה בעמלק. אותם ענקיים ידעו טוב מאוד מה התועלת של האכילה לתפקוד בשדה הקרב – ואף על פי כן בחרו לאסור זאת. מדוע? משום שלאכול פירושו לבקש עוד, והם רצו לומר שלא צריך עוד, אפשר להסתדר עם מה שיש.

כל היחס שלנו לאוכל נבנה על הלכות ברכות, זהו יחס שאומר שהקב"ה מתגלה אלינו דרך האוכל, דרך השפע והפרנסה שהוא מעניק לנו, דרך מה שיוסיף להתגלות בנו. אולם כששואל אומר לא לאוכל, הוא אומר שהקב"ה לא רק ימשיך להתגלות בנו אלא שהוא כבר מתגלה בנו. אם תפקידנו זה תיקון עולם במלכות שדי אז כל מה שדרוש לנו לשם כך כבר נמצא אצלנו וקיים בנו. אין מצב שזה לא מספיק בשביל להילחם על נצח ישראל. על-אף שהמלחמה תהיה יותר קשה והלוחמים יהיו יותר רעבים וצמאים – לשאול המלך יש מטרה אחרת: לגרום לעם ישראל להאמין בכך ששם ה' בקרבנו כבר עכשיו.

עמלק שונא את עם ישראל באופן כזה שלא מבדיל בין יהודי כזה לאחר. שנאה זו מזכירה מאוד את מה שהיה בשואה, שנאה סגולית לישראל שאינה יכולה להיפתר בהמרת דת או אופן אחר. עמלק והנאצים רצו שתהיה השמדה ח"ו של העצם, זה מתבטא במדרש חז"ל שעמלק נלחם "במי שהענן פלט". אלו אנשים שלא ברי הכי להיות בעם ישראל כביכול, אנשים שבבחירה החופשית שלהם ממשיכים להתבוסס בעליבות הקטנה שלהם. על זה עם ישראל יצא למלחמה! "הנחשלים אחריד" עליהם אנו נלחמים. על זה אומר שאול אני מאמין במה שכבר נמצא בעצם, במה שכבר נתן לנו רבש"ע.

העובדה שצמאים ביום הקרב נובעת מאמירה כזו שזה עם ישראל, ועם זה ננצח. זה מי שאנחנו, אנחנו בעצם עם סגולה. התענית הזו היא אמירה עמוקה של אמון במה שיש בנו, בכל אחד ואחד מאיתנו. נכון אפשר לאכול ולקבל עוד מהקב"ה אבל שאול רואה אסון בבריחה לאוכל, שאול רואה בזה חוסר אמון במה שכבר קיים בנו. נכון שיהיה יותר קשה להלחם, אך אנחנו לא מחפשים דרכים קלות אנחנו מחפשים את הוודאות שעם ישראל הוא עם ה' בעולם, שעם ישראל הוא "קודש לה' ראשית תבואתו".

הארת הפורים

חז"ל משווים בין פורים ליום הכיפורים. יש משהו מקביל בתהליכים שמתרחשים בשני החגים האלה. בערב יום כיפור יש מצווה לאכול: "כל האוכל בתשיעי מעלה עליו הכתוב כאילו התענה תשיעי ועשירי", ואילו ביום כיפור עצמו אנו מתעלים למדרגת מלאכים ופורשים מהאכילה לגמרי. לעומת זאת בפורים מתרחש תהליך בדיוק הפוך, בערב פורים אנו מתענים ובפורים עצמו אנו מרבים באכילה ושתייה עד כדי התבסמות.

המהלך של ערב יום הכיפורים ועיצומו של יום בא ללמד אותנו נקודה פנימית. רק מתוך האכילה והשתייה של ערב יום כיפור אפשר להתענות ביום כיפור עצמו. דווקא באופן זה יתברר שאין אנו מעוניינים בתענית כדי למאוס בעולם ולהתייאש ממנו, להפך! ההתעלות ביום הכיפורים למדרגת מלאכים היא דווקא בגלל האמון שיש לנו בקודש שאפשר לחשוף בעולם הזה. על כן יש עניין לאכול בתשיעי.

בפורים התהליך הוא הפוך. המדרגה הזו של ערב פורים, של תענית אסתר המושתתת על מה שהתענו בימי מרדכי בזמן המלחמה מלמדת אותנו מי אנחנו באמת. מה טמון בנו כבר עכשיו, כמו התענית שגזר שאול בזמן המלחמה. רק מתוך תענית אסתר אפשר להגיע ל"עדלידע" בטהרה. בתענית אסתר מתבררת קדושתנו, מתברר שהכל כבר קיים בנו. רק מתוך בירור זה ניתן לתת לכוחות הגוף, גם ללא כלי המחשבה והדעת, להתבטא בקדושה ביום החג.

בפורים בא לידי ביטוי אמון אינסופי שלנו בעצמנו. אמון שאנו באמת עם סגולה, שבאמת השכינה שורה בנו. רק לאחר בניית אמון כזה יהודי יכול לגשת ליין ולעבוד את ה' דרך הגוף ללא השפעת אור השכל. הביטוי של הליכת כל כוחות הגוף אל הקודש מתחילה בזכירת עמלק, דרך תענית אסתר ומסתיימת בהארת פורים אשר פורצת בשמחת היום: "עד לא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי".

יהי רצון שנתרומם להבנת ערכנו האמיתי ונזכה להיפגש עם אורו המיוחד של חג הפורים.